

Adatok a körösszegi uradalom XVII. századi történetéhez

A körösszegi uradalom magva, mint várbirtok a királyi várszervezet idején alakult ki Bihar megye sík részein. A XIII. század végén — a várszervezet bomlása után — a Barsa nemzetség szerezte meg. Később — 1318-ban — Kopasz nádor hűtlensége következtében újra királyi birtok lett. 1396-ban Zsigmond király Zsidai István mester fiainak — a Csákyak ősének — adományozta. A Csáky család kezén az évszázadok során fejlődött és területileg is egyre növekedett az uradalom. Az eredetileg mindössze 12 faluból álló birtoktest a környező kisebb nemesi családok birtokait magába olvasztotta. A Csákyak javára szóló adománylevél már 19 falut nevez meg. Ebben a felsorolásban külön van említve „*Keresztszeg arx*”, „*Keresztszeg Oppidum*” és „*Sz. Katharina Asszony Falva*”. Ezt azért szükséges megemlítenünk, mert *Bunyitay*: megállapítása szerint „*Szent Katalin nem egyéb mint Keresztszeg*”.¹ Szerintünk azonban Szentkatharinaasszonyfalva különálló falu volt. A körösszegi vár és a város közvetlen szomszédságában. A XVI. században — bizonyára Körösszeg városába beolvadt kis falunak azonban kapcsolata lehetett a várral és a várossal, mert 1580-ban Körösszegnek volt egy Szentkatalin nevű utcája.² Erre a kapcsolatra utal az is, hogy a mostani országhatártól pár méternyire Romániában álló hétszögletű vártornyot *Katalinvár* néven ismeri a hagyomány.³ A XV. század végén — amikor már 31 faluból

1. *Bunyitai Vince*: A váradi püspökség története I—III. (Nagyvárad 1884.) III. kötet 371—372.

V. ö. *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Bp. 1940.) 285—286.

2. *Bunyitai* i. m. 372.

3. *Tömösközi János* körösszegapáti református lelkész 1843-ban, idősebb hiveinek elbeszélése alapján a következő szájhagyományt jegyezte fel a *Katalin-vár*-ral kapcsolatban: „Erről a toronyról sok a beszéd. — Ezaz amely a fentebbiekben Katalin várnak mondatik, s hogy itt lehetett is valaha erősség azt gyaníttatja az a nagy-kiterjedésű, terméskőből és igen erős, még most is sem porló téglából álló rom, mely környezi e fenn álló 7 szegeletű erősen álló, kaparhatatlan vas természetű téglaju tornyot... Beszélnek erről a toronyról, hogy itt valamikor kolostor lehetett s a Töröknek Váradhoz közelítésekor pusztán hagyatott. Vannak, akik ezt a tornyot s annak környékét mondják azon hajdani Keresztszegnek, hol 1290-ben a szépeikben ejtett gyalázat által fel bősített kunok, negyedik, vagy Kun László Magyar Királyt irgalmatlanul fel kontyolták. Nevezetes Apátinak Szakáll felé nyuló erdejében egy darab térség Kunililnak nevezetvén, mert ez a *Kunilis* aligha más mint *Kun ülés*, vagyis a Kunoknak akkori táborhelyek, mikor László ellen pártot ütven a szomszédba, Keresztszegbe mulató királyt az életből kiirtották.”

Mivel ez a feljegyzés a környék XVI. századi viszonyaira vonatkozóan kiegészítő ismereteket ad a további feljegyzéseket is közöljük: A hagyományokat feljegyző predikátor előtt az akkor élő öregek atyáik elbeszélései alapján így emlékeztek a török uralom szörnyű idejére: „Vannak emberek akik állítják azt, hogy hallották őseiktől, hogy a Török lerontván az ide közel fekvő ma is romokban meg lévő Katalinvárat, Apátiból az uraság akkori tisztjét el fogatta az predikátort is el fogni parancsolta, de az el rejtven magát az erdő sűrűbb részeiben, meg nem találattott.”

állott az uradalom — Szentkatharinaasszonyfalva még mindig önálló faluként van említve.⁴

Rövid adatközlésünkben nem kívánunk az uradalom XVI. századi történetével és további fejlődésével foglalkozni, inkább a XVII. századi történetének megismeréséhez kívánunk néhány olyan adat közlésével hozzájárulni, melyek a kor gazdaságtörténetének és településtörténetének is jellemzői.

A XVI. század végén és a XVII. század elején többször ismétlődő török támadások pusztításai a körösszegi uradalom helységeit sem kímélték. A pusztulás méreteire következtethetünk abból a levélváltásból, ami 1615-ben özvegy Csáky Istvánné — akkori birtokos — és az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor között történt. Csáky né a fejedelemhez fordult segítségért, aki 1615. május 11-én kelt levelében ezeket írta Csáky nének: „Megértvén Keresztszegi Házának, hozzá tartozó Jószágaival együtt való pusztulását” megparancsolja, hogy: „*többek között Berek, Bösörmény puszta helieken kiket távol való emberek szoktak vetni, amely buza és egyéb féle akárminémü vetemény legyen, megh engedttük, hogy azokból dézsmát adni a mi számunkra senki ne tartozzék, hanem az előbbeni mód szerént az kilenczed Csáky né asszonynak és az Eö Kegyelme Árvájának járjon.*” Nemcsak a már vetés alatt álló faluk határainak termését mentesítette a dézsmafizetés alól, hanem arról is gondoskodott, hogy a jövőben a szántásvetés dolgára vállalkozók is mentességet kapjanak. „*A meg nevezett puszta helyeken leendő vetésekből sem magunk sem Várad várunk szükségére semmiféle dézsmát ne vegyen és az ott levő embereket ne háborgassa, hogy a vetés meg ne szünjék.*”⁵

A századeleji pusztulásból és romlásból csak igen lassan tudott talpra állani az uradalom. Még az 1635-ben keletkezett urbárium szerint a környéken és az uradalom területén is, sok a lakatlan falu és igen magas a migráció aránya. Mivel ez az összeírás igen érdekes gazdaságtörténeti és településtörténeti adattal szolgál, a következőkben szószerint közöljük:

Keöreösszegh Oppidum

Biro Tar András fia 2 Tamás és István. Semmi marhaia ninczen.

Kerekes Máté fia 1 Péter, ökre 4.

Tar Gáspár fia 1 Házás, az Attyával egy kenyerin.

Ökör 2.

Balogh Mihály fia —, Ökre 4, Sertése 3.

Hodos György fia 2, Miklós és János, ökre: 2.

Bihary János fia —, Növendékmarha: 4.

Kis János fia — ökre 4, sertése 4.

Kovács Mihály fia 2 András és Istók, lova 3.

Az 1786-ban soronkövetkezett templomépítéssel kapcsoltaban is megszólalnak a hagyományokat őrzők és elmondják: „Hogy azon templom előtt amely 1786-ban készült Volt már Templom Apátinak, de amit a törökök Várad bevételekor lerontottak, tsak edgy oldalát hagyván állva maradni, mit az Török elől, az akkor itt szélesen kiterjedő erdőben és a komádi rét száraz részein magokat félre vont és elrejtett emberek a dühösködés megszünite után előjövén sövényből font oldalakkal kipótoltak s imádság házának használtak.”

(Körösszegapáti Református egyház irattára.)

4. Jakó Zsigmond i. m. 286.

5. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Csáky lt. P. 71. fasciculus 10. Nro: 42. 1615. év.

Varga Gáspár fia 2 György és János. György itthon lakik, szabados. János Váradon szolgál.

Szabadosok:

Kalara Miklós. fia — sertése: 6.

Seres Demeter. fia 3 János László és István.

Varga György Semmie sincs.

Drabantok:

Egri Péter: fia 1, János.

Nagy István: fia 4 János, Gyurka, Istók és Mihály. János a fejedelem udvarába katona.

C e n s u s :

Szántó földje, széna réte Éleő és makos erdejek elegendő. Halászó vize, azon négybokor küre való malom az Ur számára. Vám is vagion a Városson. Semmi adót nem adnak. Karácsony Tyukját minden házas ember egiet- egiet. Karácsony fájával is tartoznak. Őszi veteményből kilenczedet adnak. Tavasziból nem adnak. Disznóból vagy vagion mak, vagy sincs, Tizedet adnak. Váltó den. 6.

Ellment Jobbágyok:

Szetmiklósi Péter: Marjalakán lakik.

Polgár Pál: Megyesen lakik (megh jöt).

Tot Péter. Debrecenben lakik.

Egri István: az Kunságban lakik 1629-ben ment el.

Seres György és Pál. az mezei hadban lakik, 1632 Esztendőbe ment el.

B E S Z E R M I N Y integra possessio.

Biro Makrai István: fia: 5, Bálint, Mihály, János, Péter, Imre.

Ökre: 6, sertése 20 van.

Cziczio (Csicsó) András. fia: 3, Gergely, Gáspár, Istók. Ökre 4, sertése 2 van.

Kardos János. fia: 2, Ökre 2, sertése 3 van.

Majosi Ferenc: fia 4, Gergely, Ferenc, Tamás, István. Ökre 10, Lova 2, disznaja 34 van.

Majosi Mihály: fia 1, Mihók, ökre 5 van. Disznaja 4.

Bordacz György: fia 2, András és Péter, Eötsük vagyon egy kenyiren, lakik velle, *Istók*. Ökre 10.

Nagy Pál fia — , Egy Eötse vagyon egy kenyiren Velle, *Mihály*. Ökre 6, lova 2 sertése 24 van.

Kardos Ferenc: Fia 1, István, Egy Eötse vagyon velle egy kenyiren. Ökre 8, lova 4 sertése 20 van.

Karta Lukác: Fia 1, Mihály, ökre 6, lova 2, sertése 9 van.

Szél János: Fia 3, Máté, Mihály és Lukác, ökre 8, sertése 28 van.

Remete János Beszerminbe lakik, szolgál, Nötelen.

Tar István: Fia 2, János és András, ökre 6. lova 4, sertése 14 van.

Hati Gergelyné: fia 1, János, ökre 4, lova 1, sertése 22. van.

László István: fia 1, György, ökre 8 sertése 13 van.

Varga Pál: fia 4, János, György, Tamás és Mihók. Ökre 2, sertése 22.

Szabadosok:

Szél Benedek: fia 2, Istók és Benedek, 2 ökre, 4 lova van.

Kis János: fia -ökre 2, lova 4, sertése 16 van.

özv. Kardos Tamásné: fia 3, Tamás, Istók és Mihok, ökre 8, lova 4, sertése 16 van.

Elment jobbágyok:

Calara István,

Sárközi György, *Sárközi Gergely* és az *Eötsük Szabó Péter* ezeök hárman Kar-
czagh uj Szálláson laknak, az el mult 1634 Esztendőben mentek el.

Hagymási Miklós egy fiával *Péterrel* Debreczenben lakik, ment el in anno 1633
julusban.

Hagymási István Váradon varga legény, nőtelen.

Kardos István Balán lakik, az idén ment el szolgálni.

Kardos Mihály Mező Gyánban lakik, iffju leginy, 1633-ban ment el.

Répás András Sákán (Zsáka) lakik, az idén ment el (megh jött).

Répás Bálint Sákán lakik. A: 1633 ment el. Megh jött.

Balogh Bálint ugyan Sákán Az 1633 ment el.

Csicsó János ezis Sákán lakik, Ao: 1633 Esztendőbe ment el.

Beszerményi István 3 fiával ment el Sákára. Anno 1633-ban.

Vas István Dereczkén lakik, 1633-ban ment el.

Kadar Ferenc két fiával Váradon lakik. Egyik fia *Kadar Pál* Drabant a várban,
másik *István*. Ezek Ao: 1631 mentek el.

Remete István Erdelyben az katonák között lakik, Ao 1629 Esztendőben ment el.

C e n s u s :

Szántó feöldek, széna Rétek elegeendő. Erdejek a Keöreösszegiekkal együt
vagyon. Semmi adót nem adnak. Disznóbul és őszi veteményekből a Karát-
sony Tyukja és faja adásából a Keöreösszegiekkal egy aránt. Vagyon egy vizi
malom hely is.

A P Á T I integra portio.

Judex Molnár Mihály fia 1, György, ökre 4, lova — disznója 14 van.

Petke András fia 3, András Bódis, Jancsi, ökre 7, lova 4, disznója 12 van.

Simon Pál fia 2, Tamás és Mihály, ökre 4, lova 2, disznója 13 van.

Somogyi Mátyás fia 5 Gergely, Jancsi, Istók, Tamás, András, ökre 6, lova 3,
disznója 16 van.

Varga István fia 2, Mihály és János, ökre 4, lova 1, disznója 6.

Kovács Tamás fia 1, István, ökre 6 lova 2 disznója 12 van.

Szabadosok:

Major Varga Albert fia — , ökre 3, disznója 10 van.

Magyar János fia 1 Mihály, ökre 2 lova 1, sertése 18 van.

Polgár György fiya 1 Istók, disznója 13 van.

El ment jobbágyok:

Szabó Tamás két fiával az Váradi Várban lakik. Eő maga az el mult télen ment el, az fia vagyon 6 esztendeje, hogy el ment.

Varga János a Kunságon lakik az el mult esztendőben ment el.

Varga Pálné egy fiával, *Pállal* Váradon lakik.

Varga István az Kunságon lakik két fiával. Vagyon 4 esztendeje, hogy elment.

Boros György az Kunságon lakik, vagyon 7 esztendeje, hogy el ment.

Petke János és *Gáspár* az Kunságon lagnak, vagyon 4 esztendeje, hogy el mentek.

Polgár Tamás. Anno 1633 ment el.

Simon István Megyeren lakik.

C e n s u s

Szántó földek, széna rétek és minden rend tartások az szerént, mint az Beszerminyieknek. Az Ur Eő Nasga. számára való szántó földek vagynak két fordulóra. Elegehendők. Vagyon az Ur számára egy Kaszáló rit is *Czentének* hinak.

K Á R O L Y Integra possessio:

Biró Nagy Pál fia 2, Istók és Mihók, ökre 2, sertése 6 van.

Tar Albert semmije sincs.

Zolga János fia 1, Bálint, ökre 4 sertése 12 van.

Herczeg Antal fia — , ökre 8, lova 4 sertése 10 van.

Babos Mihály fia — , ökre 2, lova 4 sertése 1 van.

Szeles Pál fia 2 Pál és Gazsi, ökre 8, lova 10 sertése 12 van.

Ennek egy Eötse egy kenyiren az bátyával *Szeles István*.

El ment jobbágyok:

Tar Gáspár, az Kunságon lakik, 1634 ment el.

Herczeg Gergely, Kevibe lakik.

C e n s u s :

Szántó föld széna réteök elegeendő. Erdejeök nincs. Egyéb rend tartásuk mint az többinek mindenekben. Adót sem adnak.

P A N K O T A portio

Biro Sztanka János fia — , ökre 8, lova 2 disznoja 15 van.

Juhász Mihály, fia 1, Jancsi, ökre 6, lova 2, disznoja 10 van.

Sztanka Tivadar fia — , ökre 2, disznoja 2 van.

Juhász János, fia — , ökre 2, disznoja 6 van. Ennek egy Eötse vele lakik egy kenyiren, *György*.

El ment jobbágyok:

Juhász György és *Gábor* Ezek anno 1631 mentek el.

Puszta helyek vadnak: 13.

C e n s u s :

Szántó feöldeök elegendő. Széna réteök fél rész. Sem makkos, sem élő erdejek nincs, sem halászo vizeök, adot nem adnak, azon kívül minden rend tartások a szerént mint a többi falubelieknek.

K Ö R Ö S B E S E N Y Ő portio (Ungaror)

Szabadosok:

Banyasz Gergely fia — , Ökre 8, ló 2, disznoja 50 van.

Nilas Mihály, fia — , lova 2 van.

Pankotai Tamás, fia 1 lova 4, disznója 10 van.

Tizenkét naposok:

*Makkodi Lukác*z, fia 1 András, disznója 2 van.

Olah János, fia 2, Balint és Tivadar, ökre 6, lova 3, disznoja 16.

Pusztá helyek vadnak: 7.

C e n s u s :

Szántó feöldeök nincz, Széna Reteök elegendő. Eleő és Makkor Erdejeök elegendő nyagon. Az erdeőtul minden jövedelem az Uré.

Á R P Á D portijo (Ungaror)

Eöreökeös Jobbágy:

Molnár Péter, fia 2, ökre 4, disznoja 18 van.

Csuba Mihály fia 2, Balázs és Miklós, ökre 4, disznoja 2 van.

Békési János fia 2, Janczi és Istók, ökre 10 van.

Dalmi András, fia 5, disznoja 2 van.

Ombodi Mihály, fia 4, György, Mihók, Istók és Jancsi, lova 2, disznója 2 van.

Tott Pál, fia 2 van.

Domokos Mihály, fia 2 van.

Szabó Mátyás, fia 2 Pál és István, disznoja 7 van.

Nagy András, fia 4 András, Ferkó, István és János, lova 2 van.

Fekete János, fia 4 Ferkó, András, Mihály, Istók, lova 3 disznója 6 van.

Szerződöttek:

Bancza Péter, fia 2, Péter és Istók, ökre 4.

Tott Jakab, fia 1.

Hajdu István, fia 1 Jancsi, ökre 4 van.

Tot István, fia 2, Mihály és Jancsi, ökre 2 van.

Hodi János, fia 1 Geczi, ökre 4 van.

Tott Ferencz, fia — , ökre 6 van.

Tott István, fia 1, András, ökre 6 van.

Bozas János, fia 1, Ökre 2, disznoja 2 van.

Tott Mihály fia — , ökre 4 van.

Dalmi Mihály, fia 1, Istók, ökre 6 disznoja 20 van.
Pusztá hely vagyon 14.

C e n s u s :

Szántó feöldeök elegendő, széna reteök fele részés. Makkos és eleő erdejeök elegendő. Esztendeő által az Urnak adnak minden egy — egy házas ember fl 1 d. 20. Disznobul tizedet, alias váltó den. 10. Eőszi veteményből kilenczedet adnak.

Pusztá falu helyek:

Czepha poss. (Cséffa) Ennek erdeje, szántó feöldje, széna réte elegendő. Bor-nemissza Pálnál vagyon zálogba.

Inand, Kis Teleki poss. Ennek is szántó földi, széna réte elegendő. Ez Borbélli Albertnál zálogban.

Pisky, portijo. Ennek is szántó földje réte, Erdeje, halászó vize elegendő.

Ugra, portijo. Ennek is Szántó földje széna réte, Erdeje, halászó vize elegendő.

Peszere portijo. Ennek is szántó földje, széna réte, Erdeje, halászó vize elegendő.

Fanczika, portijo. Ennek is szántó földje, széna réte, halászó vize elegendő.

Bölcszi, portijo. Szántó földje, réte, halászó vize elegendő.

Méhes, possessio. Ennek is szántó földje, széna réte elegendő.

Körmösd, possessio. Ennek szántó földje, réte beőséges.

Kinis, portijo. Szántó földje, kaszáló réte elegendő.

Nagy Tótti, possessio. Szántó földje, széna réte erdeje, halászó vize elegendő.

Kis Totti, possessio. Szántó földje, széna réte halászó vize elegendő.

Ész portijo. Szántó földje, széna réte elegendő.

Boldog Asszony Telek, portijo. Szántó földje, széna réte elegendő.

Teölgyszerék, portijo. Szántó földje széna réte elegendő.

Szeöcsekeöd, portijo. Szántó földje, széna réte elegendő.

Csökmeö, possessio. Szántó földje széna réte elegendő.

Szeghalom, possessio számtó földje, széna réte, halászó vize elegendő, Erdeje nagyon kevés.

Darvas, portijo Szántó földje széna réte elegendős. Darvasi Jó Mihály Gyarmaton Nadányi Sigmondné alatt lakik.

Iráz, possessio integra. Szántó földje széna réte, erdeje halászó vize jó vagyon.

Az pusztákról való rendtartás:

Az mely pusztára marhát hajtának ilyen rendtartás volt eleitől fogva:

Ha Sz. György napban hizlaló marhákat hajtottak az pusztákra, az mennyi marhákat oda hajtottak, annyit hajtának, minden hizó egy- egy marhátul egy — egy pénzt adnak, az buza fel takarásáig. Annak utána, ha ott akarja járatni, ujabban szerződik, az mint megh alkuthatik az tiszttartokkal.

Ha penigh juhokat hajtának Sz. Demeter nap után telelni rejá, minden ember juha közzül egy — egy juhót fognak ki.

Az mely pusztákon penigh vetés vagyon kilenczeddel tartoznak minden fele veteményből.

Ebből az jövedelemből jár az Teöreöknek az amennyit meg alkuthatnak velök.

Vagyon mészárszék a Városban, melytől fizetnek summául, mikor mészáros vagyon benne egy mása faggyut.

Görbed portijo Borbélli Albert uramnál zálogban.

Egy sziget *Csáky kertnek* hijják Sarkad mellett.”⁶

Mint az ismertetett összeírásból kitűnik az uradalom területén még igen sok a lakatlan falu. Határuknak legnagyobb részét azonban hasznosítják, vagy vetéssel, vagy legeltetéssel. Eléggé jelentős mértékű a jobbágyok elköltözése. Az elköltözés fő iránya a Kunság és a Sárrét, bár többen a városokba húzódtak. Így Debrecen és Várad is szerepel a megnevezett szökési helyek között.

A fentebb ismertetett urbárium után néhány esztendővel újra összeírták az uradalom jövedelmeit. („Nova Connumeratio Colonarum ad Acram Keresszegh pertinent. (Anno 1641 die 20 áprili.)

APÁTHY

	fiú	ló	ökör	tehén	juh	méh
<i>Biro Molnár Mihály</i>	1	—	4	4	—	—
<i>Petke András</i>	3	—	—	2	—	—
<i>Simon Pál</i>	2	1	8	4	—	—
<i>Somodi Mátyás</i>	5	3	—	3	—	—
<i>Varga István</i>	1	—	2	2	—	—
<i>Kovács István</i>	1	7	6	4	—	—
<i>Varga Albert</i>	—	—	2	2	—	—
Szabados:						
<i>Magyar János</i>	2	—	2	4	—	—
<i>Polgár István</i>	—	—	—	—	—	—

PANKOTA

<i>Sztanka János</i>	—	2	8	—	—	—
<i>Juhász Mihály</i>	1	2	6	—	—	—

ÁRPÁD

Örökös jobbágy:						
<i>Molnár Péter</i>	—	—	2	2	—	—

„Szerződött emberek: Minden házas ember az Urnak ad fl 1 den 20. Disznóból tizedet, váltóul 10 dénárt, őszi vetésből kile ncedet adnak. Ezek vannak: Perszona No. 23.’

KÖRÖSSZEGH

	fiú	ló	ökör	tehén	juh	méh
<i>Biro Tóth András</i>	2	—	—	2	—	—
<i>Kerekes Máté</i>	1	—	2	2	—	—
<i>Tot Gáspár</i>	1	—	—	—	—	—
<i>Hodos György</i>	2	—	—	1	—	—
<i>Kulcsár Bihari János</i>	—	1	—	1	—	—
<i>Kertész Kiss János</i>	2	—	2	3	—	—
<i>Kezes Mihály</i>	1	—	—	2	—	—
<i>Varga Gáspár</i>	1	—	—	2	—	—
Darabant:						
<i>Klara Miklós</i>	—	—	—	3	—	—
Szabadosok:						
<i>Seres Demeter</i>	3	3	—	3	—	—
<i>Varga György</i>	1	—	—	1	—	—
<i>Polgár Pál</i>	1	—	—	3	—	4
<i>Nagy István</i>	2	—	—	—	—	—

BEREK BÖSZÖRMÉNY

<i>Biro: Csicsó András</i>	4	—	—	—	—	—
<i>Makray István</i>	5	—	6	3	—	2
<i>Vas Pál</i>	4	—	6	5	—	6
<i>László István</i>	1	3	6	4	—	2
Szabadosok:						
<i>Kardos Tamás</i>	—	2	6	6	—	10
<i>Hati János</i>	—	2	4	2	április 20-án meg holt.	—
<i>Szél Benedek</i>	2	3	—	6	—	—
<i>Szél János</i>	4	2	6	3	—	2
<i>Kartal Lukács</i>	1	2	4	3	—	2
<i>Kardos Ferenc</i>	1	—	5	4	—	—
<i>Nagy Pál</i>	1	—	8	2	—	—
<i>Bordás György</i>	3	1	10	6	—	—
<i>Majosi Mihály</i>	1	—	6	6	—	—
<i>Majosi Ferenc</i>	3	2	12	8	—	20
<i>Kardos János</i>	4	—	—	2	—	1
Szabados:						
<i>Kiss János</i>	—	3	—	1	—	—

„Szerződött emberek. Hat naposak: Cseh János, Oláh András, Tott györgy, Gyityó Pál, Kovács Mihály, Feöldhy György, Nagy Miklós, Erdélyi István, Csoma János, Balogh Ferenc, Oszto Péter.

KERES BESENYŐ portijo.

	fiú	ló	ökör	tehén	juh	méh
Szabados <i>Banyasz Gergel</i>	—	2	6	4	—	—
<i>Nyilas Mihály</i>	—	—	4	3	—	3
<i>Pankothai Tamás</i>	1	1	4	4	—	3

Szerződött emberek, Tizenkét naposok: Tar Péter, Szabó István, Losonczy János Makkodi Lukác.

KÁROLY integra possessio.

	fiú	ló	ökör	tehén	juh	méh
<i>Herczeg Antal</i>	2	10	8	20	100	4
<i>Szeles Pál</i>	2	6	8	20	—	10
<i>Babos Mihály</i>	1	—	4	5	—	—

Szerződött emberel, Hat naposok Persona No: 6. Ez előtt 13 voltak, mikor Által János az Tisztben állott.⁷

Összehasonlítva a két összeírást megállapíthatjuk, hogy a jobbágyok számát tekintve lényeges változás a falvakban nem történt. Inkább minőségi változás állott be; kevesebb lett az „örökös jobbágyok” száma és növekedett a „Szerződött emberek”-é. A jószágállományt tekintve inkább emelkedést mint hanyatlást tapasztalhatunk.

Az elköltözött jobbágyok nevét ez az összeírás már nem közli. Bizonyára távozásukat véglegesnek tekintették. A puszta falu helyeket sem veszi számba az 1641. évi összeírás, de mivel lakott helyekül csak azokat említi, melyek már 1635-ben is népesek voltak, bizonyosra vehetjük, hogy időközben új megtelepedés az uradalom területén nem történt.

Az uradalom viszonylag békés életét 1635 és 1641 között Által János udvarbíró féktelen és garázda magatartása következtében meginduló panaszok és a panaszokat követő vizsgálatok zavarták meg. Az adatok szerint a panaszok már 1635-ben elkezdődtek. Kivizsgálásukra azonban csak 1641ben került sor. Által János dolgában *Bihary János* kulcsár, köröszegi örökös jobbágy, eskü alatt adott jelentésében a következőkről számolt be: Az apáti határban lévő földön termett majorsági búza termésének elszámolásánál hiányosságot találtak „Az Nyolcz száz kereszt buzának, hogy csak 456 váradi nyolcas” termése lett, holott „minden kereszt után le várják tülle az váradi nyolczas buzát.” Szavahihető emberek állították, hogy „megh adja keresztje a váradi nyolcast”. Az itt talált 344 váradi nyolcast, mint 86 forint értékű hiányt megállapították, Által János kárára. Kérdéssé vált az is, hogy 166 disznónak, miért csak 13 malaca lett. Erre az udvarbíró azzal védekezett, hogy „az ujfalui hajduk ölték meg a disznókat”.⁸

A hiányos elszámolás a majorsági földek terméséről csupán a földesúr kára lett volna. Nagyobb baj volt az, hogy a kegyetlen bánásmód miatt a jobbágyok

7. OL. Csáky lt. P. 72. fasc. 322. Nro 11. 1641. év.

8. OL. Csáky lt. P. 72. fasc. 322. Nro. 14. 1641. év.

szökdösni kezdtek a falvakból és elnéptelenedés veszélye fenyegette az uradalmat.⁹

Az udvarbíró dolgában a károlyi tekintélyes jobbágyokat is kihallgatták. Ezek közül néhány embernek a vallomását szószerint közöljük, mert nemcsak az udvarbíró ügyét ismerhetjük meg ezekből, hanem a vallomások bepillantást engednek a kor bonyolult helyzeteibe. *Herczeg Antal* károlyi jobbágy eskü alatt tett vallomása: „azt tudom, hogy az Által János szidalmazásáért mód nélkül való verései miatt ment el Károlyból *Nagy Pál*, az szerint *Szolga János* és *Tar Albert*. Sőt hogy most Szolnokban voltam azt mondotta az Török Ur benne még az Tisztbe Által János, mert azt mondják az jobbágyok, hogy haza jönnének, ha tülle haza mernének jönni. Magamnak is egy szolgáját az kaszállás helyből elhozatta, az melly szolgámnak 13 tallért adtam, körösszegiektül a tömlöczből elszaladott s oda vagyon az én 13 tallérom. Egy szolgánk volt hárman, úgy mint énnekem *Herczegh Antalnak*, *Szeles Pálnak*, és *Vékony Sándornak*, az Szolgánkat Által János parancsolattyaibul Szél Benedek minden törvény nélkül meg fogta, maga törvint ígért felette és meg sárcoltatta. Fl 12 forintban sárcoltatta megh. Vékony János kezes érette, fenyegeti érte. Szállaltunk érte s azt mondotta Szél Benedek: Kurva az anyja az eb lelkü Kurva falujának, azt akarnám, hogy el pusztulna, mert el untam oda járnai. Törvinytelen Szél Benedek, Fekete Jánoson tizenegy tallért veött, Patkos Mihály leányán 6 tallért. Én nem tudom Által Jánossal hová tették. Még ennek a dolognak egy holnapja se vagyon. Patkós Mihály juhászának is törvintelen midenét el hozták s fel osztotak vele. Három bujdosó lovat is hozata fel az mellyeknek egyikét Garázdának ajándékozta az Ketteje nála veszett. Az Ur marhájából tudom 12 hajtattak el az Törökök Károlyból.” *Szeles Pál* és *Fekete Pál* károlyi jobbágyok is meg erősítik az előbbi vallomást, de érdemes az utóbbiakéból idézni a következőket: „Az török Urtól hallottam, hogy elhajtják az Ur marháját Károlyból, megmondottuk Által Jánosnak még sem hajtották fel, mert az Török mondotta, mint hogy annak is marhája volt Károlyba; ha az enyimet el hajtyák, én is elhajtatom a Magyar Urét. *Szücs Gáspár* hiti után vallya, hogy Károlyból az Által János mód nélkül való cselekedetei miatt mentek el János deják, *Dési György*, *Nagy Bálint*, *Török András* az erős Jobbágyok . . .”¹⁰

A károlyiak vallomásából kitűnik, hogy a törökök a falu határában — de bizonyára az uradalom más területein is — marhákat tartottak, tehát a faluk határának egy részén mintegy majorsági gazdálkodást folytattak. Egy 1635-ből származó elszámolásból azonban az is kitűnik, hogy azoknak a pusztán, lakatlanul álló faluknak a határáról is adót kellett a töröknek fizetni, ahol rendszeres termelés még nem indult meg: „*Cseőkmeő*: Az pusztályán az jelen való esztendőben mely marhák jártak: Az váradi ménes pünkösdi járt attúl adódott 28 forint. Azt a töröknek adóba adtam, maratt benn 37 dénár. Az *Szeghalmi földtül* az amit attak: *Tót János* 1 fl. *Szántó Pál* 1 fl. *Vida Mihály* 3 Tallér, *Totth Mátyás* 3 Tallér, *Szél Mihály* 2Tallér, *Gorzás Gáspár* 2 Tallér, *Gorzás Balázs* 2 Tallér, *Kovács István* 2 Tallér, *Fási Péter* 2 Tallér, *Kóthi András* 2 Tallér, *Körösi Gergely* 2 Tallér, *Gorzás István* 1 Tallér. Azon sajtok amelyek a pásztoroktul valók, azokir a *Kernyejiek* attak 3 Tallért. Ennek is 20 Tallérját a *Török adóba adtam*.” Az irat alján — más kéz által, bizonyára az Által János udvarbíró ügyét vizsgáló bizottságtól származó — megjegyzés áll: „Ezekben is restál Tallér 4, és Fl 2 den 37.”¹¹

9. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 22. Nro. 25. 1641. év

10. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 22. Nro. 25. 1641. év.

11. OL. Csáky lt. P. 72 fasc. 332. Nro. 9. 1635. év.

A Károlyban maradt jobbágyok egyöntetűen vallják, hogy az elköltözöttek az udvarbíró kegyetlensége miatt mentek el. Valóban a szökések fő oka ez a tény lehetett, azonban közrejátszott a jobbágyok elmenetelében az az általános törekvés is, hogy a hajdúk példájára szabaduljanak az örökös jobbágyság igája elől. Erre lehetőséget kínált a megritkult munkaerő, a földesurak, mind a török, mind a magyar, arra törekedett, hogy földje megműveléséhez, marhája őrzéséhez embereket találjon.

Ilyen előzmények után Váradi Kőrössy István, a Csákyak megbízottja Szél Benedek új udvarbíróként és Bihary János számtartót tisztségükben megerősítve, 1645. november 20-án a következők szerint „registraltatta” a körösszegi uradalmat:

„Anno 1645 die 20 Novembris Registraltatott és az Tisztek keüzeött disponaltatott az Ur Csáky István Uram eö Nga, Keresszegi Jószága váradi Kőrössy Inthime modum:

I. 1. Hagyattatott helyben az elébbeni Udvarbíró Szél Benedek Tale conditione; Mint hogy immár sok üdötül fogva udvarbíró lévén az Jószágnak uzussát, rendtartását jól tudgya.

2. Hogy ezekben az változásokban is az Urnak hasznára az menyire töle lehetett, láttatott az Jószágbban igyekezni.

3. Eö Ngának ezen Jószágbbeli örökös jobbágya, erős hittel meg esküttvén mindazonáltal, hogy eö Ngának tellyes tehetségével mindenben hasznát s a haszonban előmenetelit nézi és keresi s kárát el távoztattya.

II. 1. Mivel, hogy az most nevezett Udvarbíró deáktalan lévén nem tud számot tartani, azon Jószágbban lévő régí számtartó Bihari János hagyatott az Tiszttben erős hittel megesküttvén az fejjül meg irt két Conditioakra.

Az mi az Jószágbban találtatott ingóbingó marhát illeti, annak hit szerént, ez szerént mentem végére az Jobbágyokkal együtt.

1. Vagyon az Keresszeghi várban egy Ágyba lévő Taraczk. Más is egy ágyatlan. Egy seregbontó is.

2. Vagyon Szakállós Nro. 31 kik mind ágyakban vadnak,

3. Vagyon egy kék s veres tafota lovagh Zászlo.

4. Vagyon egy Tömlöczhöz való hosszu láncz. Item egy vas rabra való.

5. Vagyon egy ez idei Szalonna. Négy háj ó és Négy uj.

6. Vagyon Hat sertés marha ölni valo.

7. Vagyon váradi vékával buza Nro 280.

8. Vagyon árpa. Nro. Cub. 12.

9. Vagyon Liszt 6 veka.

10. Vagyon Keresszeghben örökös szolgáló Jobbágy.

Az Udvarbíró: vagyon fia 2, ökre 8 lova 2.

Az Számtartó: vagyon fia 1 ökre 4.

Az Biró Tot András fia 1 —

Varga Gáspár fia 1 Melly bujdosoban vagyon. Lova Nro 2.

Kerekes Máté fia 1. ökre 4 Lova — —

Polgár Pál gyalog, szabados drabant. Fia 2

Hódós György Nihil.

Tót Gáspár fia háza 1

Makray István fia 4 ökre 8

Vas Pál fia 3 ökre 6

Kartal Lukác fia — Lova 3

Bordás György fia 2 Öccse vagyon. Ökre 10.

Szenczi Mihály fia 2 — —

Majosi Mihály fia 2, ökre 10.
Nagy Pál öcsével Mihálllyal, ökrök van 8.
Calara Miklós drabant Nihil habet.
Ralicta Stephanus Nagy, kinek vagyon két kis fia.
Kis János fia 1, ökre 2. Ez kertész.
Seres Demeter fia 5 kik vele laknak. Lova 7, Szabados.
Seres János fia 1 — —
Szél János fia 4, ökre 6, Lova 1
Kocsis Mihály fia 1. Drabant. Nihil habet.
Csicsó András fia 2 — —
Majosi Ferenc fia 4. Kinek egye bujdosóben. Ökre 12.
Kardos János fia 1.

De ezeket az Jobbágyokat eö Nga úgy értse, hogy az Töröknek insége miatt Beregh Beszermény el pusztulva, az ott lakó Jobbágyok penigh Keresszegben futnak némely része bé mind összeszámlátott az Keresszegben lakó jobbágyokkal.

11. Vagyon Keresszegben egy Renovaltattott jó malom Három keüre való.

Apátiban való jobbágyoknak nevek és ott való maiorságh ekképen következik:

Biró Molnár Mihály fia 1.
Kardos Istók — — ökre 2.
László István, öreg öcsével együtt, Ökre 8, lova 2.
Béres György Nihil.
Petke Andrásné, két kis fiával együtt. Nihil.
Kovács István fia 2 lova 3.
Varga István fia háza 1 — más fia is Varga Mihály oda alá solgál.
Relicta György Polgár fia 1. Nihil.
Simon Tamás fia 2 öreg öcse 1, ökre 10.
Somodi Mátyás 6 — — lova 3.
Simon István Harsánban szolgál.

Ezt is úgy értse a Nga, hogy az Beregh Beszerményi el futott jobbágyok is kiknek egy részek az apáti jobbágyokkal öszve számlátott, ugyan Apátiba laknak most.

Vagyon itt buza vetés váradi vékával Nro: 200.

Item. Vagyon két kazal szalma.

Vagyon *Árpádon* egy Molnár Péter nevü örökös jobbágy. Ökre 4. Vagyon itt 16 különös jövevény ember, ad esztendeigh egy személy fl 1 den 20, és ezen kívül őszi vetéséből kilenczedet. Sertésmarhájából penigh az honét jut dézsmát az honét nem váltópénzt.

Károlyiak:

Herczegh Antal, ökre 8, lova 3.
Szeles Pál fia 1 öreg öcse 1, ökre 20 lova 3.
Nagy Pál fia 6 ökre 2.
Szolga Bálint, ökre 10.
Babos Mihály, ökre 4.
Vadnak RácZ Beszerményben Baricsa LukácZ és János nevü öreggh nótelen leginyek. Inquilini. Nro: 12 Szolgálnak esztendeigh 6 napot. Azon kívül vetésből, sertésmarhajokból dézsmát adnak.

Íráz. Vagyon rajta 28 különös jövevény ember, kik csak nem régen szállot-

tanak szerződés szerént oda. Szolgálnak azért esztendeigh kilencz napot valamire kívántatik, őszi vetésekből kilenczedet, sertés marhájokból penigh dézsmát adnak,

Praediumok ez szerént következnek:

1. Kis Tóti: Itt az Ur számára szoktak kaszálni majorságnak okáért. Vidéki emberek kis daraboként füvet osztani, a végre, hogy kaszál, vagyon itt az Urnak számára öreg kalangya széna. Nro: 16.
2. Praedium Nagy Tóti: Ezen csak a keresszeghi város marhája jár.
3. Praedium Telek: Ennek fele eö Ngáé, az Keresszeghi hajduk veszik minden hasznát.
4. Praedium Ész: Ennek két része az mint informáltatván Csáky István Ur eö Nagysgáé volna s harmadik része Pongrátcz Gergelyé, de eö két részt vindicalna maganak. Harmadozza Tölle az Urat. Erre az Pusztára Pongrátsz Gergely minden esztendőnként marhát fogadván, az harmad részét, az mint jobbnak látja adja ki eö Nga számára.
5. Praedium Szeöcskeöd : Ennek fele az eö Ngáé, fele az Komádiaké, melyből mikor vetés vagyon az földben, mind őszi mind penigh tavaszi vetésből kilenczedet adnak. eö Nagysága és a Komádiak között két felé osztatik.
6. Praedium Darvas: Ennek fele az uré volna... de ezt is hatalmasul a Ve-kerdi ráczok élík.
7. Praedium Keörmeösd: mellyet csak az Keresszeghi hajduk élnek és az Ur semmi hasznát nem veszi.
8. Praedium Kinis: Vagyon ebben Kovács Istvánnak egy ház helye, ezt is csak az Keresszeghi hajduk élík.
9. Praedium Méhes. Ennek is minden hasznát csak az Keresszeghi hajduk veszik.
10. Praedium Püsky: Mellyben az Urnak vagyon 11 ház helye, mely ház helyek után mind őszi, mind tavaszi vetésekből kilenczedet szoktak adni.
11. Praedium Ughra: Vagyon itt eö Nagysága számára 2 ház hely. Ennek is ha mi haszna lehetnek Kis Márton hayduja éli.
12. Praedium Peszere: Itt is 2 Ház hely, melyért ha mi hasznát vehette adott az udvarbirótól egy Tamási haydunak, ki 5 nap kaszált érette.
13. Praedium Fancsika: Itt is 3 ház hely, az haszna vételét ennek pénzen szokták el adni.
14. Praedium Beölcsi. Itt is 3 Ház hely, melyet csak az Komádiak élnek.
15. Vagyon Sarkad mellett egy Csáky kert nevü sziget melynek hasznát esztendőnként két karmasinson szokták el adni. Az hátassán való szántásból penigh kilenczedet szoktak adni.

Nemesedett megh az Keresszeghi Jószágból mostanában Kardos Tamás, Kardos István és Kardos Mihály nevü örökös jobbágyok Beregh Bezerményiek...¹²

Az összeírásból nyilvánvaló, hogy míg az örökös jobbágyok által lakott, vagy a szerződéses emberek által megszállott falvak határáról némi jövedelme biztosítva volt a földesúrnak, addig a lakatlanul pusztán álló falvak földjének jövedelme alig biztosítható az úr számára. Több esetben a „Hayduk” minden fizetség nélkül használják a földeket. Különösen a részbirtokok esetében bizonytalan a jövedelem. Igen érdekes erre vonatkozóan az a levélváltás, mely az

12. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 20. Nro. 29. 1645. év.

összeírásban is említett Ész praedium-ra vonatkozik Pongrácz Gergely és Csáky, illetve Szél Benedek és Csáky között.

Pongrácz, Csáky Istvánnak írta 1645-ben:

„Az hódoltságon az minémü Puszta helyet birok Nagyságoddal, ugy mint az Keresztszeghi Jóságban Ész nevü falu helyet, melynek két része enyém, az harmada Nagyságodé, s mivel az elmúlt esuzensőkben Nagyságos Uram Megyeri Ferenc ur által az Nagyságod részét áruba vetette volt, hogy aki megh adja az árát, Nagyságod bizonyos summába zálogba oda adná. Az Komádi Hajdu Városbeliek kérték is, de mivel én közelebb vagyok, másnak megh nem engedtem, hogy megh vegyék. Iffi Urunk Ő Nagysága is ellent tartott benne, hogy meg ne vegyék *mert az Országnak erős articulusa is vagyok, az 1635 esztendei Articulusban azt végezte az Országh, hogy az Hajdu Városbelieknek ne legyen szabad Husz forintnál feljebb egy ház helyet meg venni, mert az ki azon fejjül el agya, minden jószága oda vész.* Ezekről Nagyságod gondolkodhatik. Azirt Nagyságodat kérem, jövendőbeli, kicsiny szolgálatomirt, Nagyságod adja azt az kicsiny részt énnekem Száz Tallérigh. Ugy vagyok Nagyságos Uram egy részről szükségem se volna rá, mivel puszta nekem elég vagyok, hanem csak az részre, hogy mivel az dereka enyim az a rész is idegen kézre ne kerüljön. Noha Nagyságos Uramnak kicsiny hasznára vagyok, s az Töröknek is sokat kell fizetni érette . . .¹³”

Bizonyára a földesúr érdeklődésére 1646 elején Szél Benedek udvarbíró a következő információt írta az Eszi pusztáról Urának:

„Ennek előtte, hogy Nagyságodtól Bornemissza Pál uram birodalma alá jutottunk volt, akkor ő kegyelmetől kérték az Komádiak 200 Talléron, de az Nagyságos Uram nem annyit érő Jósággh, mert az többet ér annál. Semmi hasznát nem vehettük Nagyságod számára, mert Pongrácz Uram marhákat fogadott rá és az Marhák bérít ő kegyelme szedi be, s Nagyságod számára nem ad semmit belőle. . . . Annak előtte a Komádiak szántották s kilenczedet attanak belőle, de hogy immár Pongrácz Marha járó földé tette nem is szánthatták Tőle. Ennek előtte amikor Megyeri Ferencz Uram árulta, akkor ugyan a komádiak 400 Tallért ígirték írte . . .¹⁴”

Ezek a levelek is megerősítik azt a megállapításunkat, hogy a puszta falu helyek jövedelmének biztosítása ebben a korban mennyi nehézségbe ütközött.

Az uradalom életének következő jelentős eseménye volt az 1658 őszen bekövetkezett nagy pusztulás. Erről az eseményről és az uradalom állapotáról az akkori udvarbíró Borbály Albert Csákyhoz írott leveléből értesülünk:

„Az Nagyságod levelét Illy-falusi Ur meg küldvén Nadányi Uramnak edgyütt a Keresztszegi Jóságot hit után Connumeráltattuk és Nagyságodnal el küldtük. Ezek igen kevesen vadnak, Nagyságos Ur, mert az Országnak az elmúlt őszi pusztulásakor kik rabságba vitettek, kik pedig messze bujdosván ez ideig is vissza jöttek. Még az connumerációban valók közül is némelyek nem szállottak még ez ideig haza, hanem itt az környül való falukban nyomorognak. Az kik haza szállotak is házok helyén hitván kalibakat csinálván azokban laknak félelemmel. Derekas épülethez kezdeni kedvetlenek lévén magok számára is. Előbbeni urnak nyugtalansága és házabelieknek sok tolvajkodások praedálások miatt, mivel az elmúlt napokban is a Sasi ménest mind el hajtották és az Berek Böszörményiektől is hetven, avagy több számu ökröket, kik mais oda vannak, s azok között volt néhány Keresztszegi embernek is marhájak, kik igen

13. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 15. Nro. 7. 1645. év.

14. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 11. Nro. 8. 1646. év.

megijjedtek mán, hogy az ilyen miatt ujjabbonis el kellett pusztulniok. Az ilyen alkalmatlanságok miatt Nagyságos Ur új Tisztet is nem tuggya ember, hogy állithat, addigh míg alkalmasabb állapot nem állattattnak, mivel most nemcsak ők, de mások is csak az *Ülő madarak formájában vagynak*, könyörögnek is Nagyságodnak, hogy egy kevés ideigh még jobban megtelepedhetnének derekas szolgálatokkal ne terheltessenek, mely az Nagyságod kegyelmességében áll.

Az Keresztszegben szállandó nemeseket micsoda contractussal engedték megh oda szállani Nagyságodnak el küldötte Nadányi Ur. Ezeknek némely része ezelőtt is Keresszegbe lakott és *némelyik a Kiss Márton igája alatt is volt, de attul és az haydu nevezettül is ez után üreseknek kívánnak lenni, mind azon megunott állapotul.*

Az Beregh Besserményieket is penigh az Nemes Országh az hajduk közül eximalván az Nemes Vármegye közzé incorporaltattak és conditiojukhoz akarják ezután mindenekben magukat tartani.

Isten tartsa megh Nagyságodat Kedves egészségbe. Datum ex Várad die 18 juli Ao. 1659. Albertus Borbély.”¹⁵

A levél végén — bizonyára a 1659. évi állapotokat tükrözve az uradalom falvaiban lakó, illetve visszatért jobbágyok neve áll:

Keresszegh:

Károly:

Kerekes Péter fia 1.
Toth Mihály —

Szolga Bálint fia 1, ökre 5.

Nagy Pál fia 4 — —

Makray Bálint fia 2.

Apáthyak:

Makray Mihály — —

Eöz János — —

Varga Mihály fia 3.

Varga János fia 2.

Nagy Pál tatár rabja feleségivel, jönni készül, Szeles Pál similiter rab feleségestül. Verje meg az Isten kik miatt ezek elpusztultak és könyörüljön az ártatlan Rabokon.”

Ez az összeírás természetesen csak azokat az embereket tartalmazza, akik, mint örökös jobbágyok tartoznak az uradalom kötelékébe. Ezeken kívül, amint a levélben is olvasható szerződés alapján többen visszatértek Körösszegbe és Berekböszörménybe, de bizonyára a többi falvakba is.

A XVII. század második felének elején bekövetkezett nagy pusztulás — melyről az előbbi levélben is említés történik — megváltoztatta a jobbágyok és a földesurak egymáshoz való viszonyát. A földesúr igyekezett lakatlanul maradt földjére munkaerőt telepíteni, azon az áron is, hogy engedményeket adott az addigi jobbágyi szolgáltatásokból. Az addigi örökös jobbágyok is, látva a megváltozott helyzetet igyekeztek minél kedvezőbb szerződést kötni a földesúrral. Ennek a megváltozott viszonynak a következménye az a sokféleség a szolgáltatások terén, amit az 1645. évi urbáriumban Körösszegi uradalom pusztá faluhelyein időlegesen megtelepült emberek szolgáltatásainál is láthattunk. Ezen a vidéken bonyolította a helyzetet a hajdúk jelenléte. Kiváltságos helyzetük

15. OL. Csáky lt. P. 71. fasc. 22. Nro. 25. 1659. év.

példát szolgáltatott a többieknek is és biztatás volt hasonló kedvezmények elnyerhetésére.

1659-ben a körösszegi uradalom gazdáinak is legfőbb gondja a pusztán maradt jószág benépesítése volt. Amint az előbb idézett levélben is megemlítette az udvarbíró, contractust készítettek Körösszegbe, és az uradalom más helységeibe, letelepedni kívánó úgynevezett „szerződött emberekkel”. Ennek a contractusnak néhány lényegesebb pontját idézzük a következőkben:

1. pont kimondja, hogy akik a körösszegi jószágban laknak, vagy ezután oda szállanak, azok a „keresztszegi uradalom jurisdictionoja alá tartoznak.”

A 3. pont szerint: „Mind hadi s mind békességes időkben az keresszegi uraknak tartozzanak szolgálni. Békességben lévén hordozással s egyéb katonai szolgálattal. Hadi időben azon Urak mellett tartozzanak fel ülni az mennyi számuval kívánják. Az leveleket Gönczig, vagy más felé is annyi földig vigyék, egy forintot adván uti költségére.” A kocsmáltatás jövedelme teljesen a bírságnak is a harmada az Uré. Az erdőket „az eddig való pontus szerint szabadon élhessék.” A 7. pont szerint „Az szántó földeket, kaszáló réteket a majorság földeken kívül szabadsággal élhessék, mint szinte az jobbágyok, kiki ereje szerint nem adván semmi gabonából kilenczedet, de senki annyi földet fel ne fogjon mellynek élésére elegendő ereje nem lenne, az mellyből az földesurnak kára következnek. 8. Soha semminemű időkben Rendet, Zászlót, Törvény Széket magoktól ne errigaljanak, hanem mindenekben tartsák magokat az megirt conditiokhoz és *soha is Hajdui állapotra magokat ne aggyák*. Egyébiránt lakó helyekből szabadon kimehetnek. Hadnagyot mindazonáltal magok közzül választani szabadakarattokban legyen.”¹⁶

Ennek a szerződésnek az alapján szerződött le és telepedett meg körösszeg-apátiban *Szócs János* is, akinek a tisztartó úrhoz intézett leveléből újabb adatokat nyerünk a korabeli parasztok helyzetére vonatkozóan. 1663-ban a következőket írja: „... Praefectus urunkat ilyen nagy szükséges dologban kellett megh találnom; Házatskám után az minemű kertem volt volna mellyet sok esztendőktül fogván szabadon birtam mind én s mind ezen előttem való gazdái annak a háznak, kit az egész falu jól tud, mivel ugyan az a falu rendelte volt azt a kis kert helyet ahoz az Hászhoz. Mostan penigh Nagy Mátyás minden igaz ok nélkül bele fortélyozva ... tüllel el veotte azon kis öröksigetskémet. Ezen kívül a mustrakor reám küldött s azt hatta, hogy a Kiss Márton hadabeli Haydukhoz mustralliam magamat, kit, hogy meg cselekedni nem akarván az Ur eő Nagysága törvinye alól el állanom semmi uttal, migh Isten éltet ez előbben igaz hűségemben megh akarván maradni ezen Nagyságod Jóságába. Házamra küldött, zálogomat el akarta vitetni hatalmasul, de nem engedtem. Mind azáltal zálogot adni idézett volna az Kiss Márton székire, de oda nem állottam elő. Ez idézetre én is örömost idéztem volna mind az örökségemért, s mind a hatalmasul való zálogon való házamra küldéséért, de ő is ide nem állt az eő Nagysága Székire. Ilyen nagy kár és bosszuságh szenvedésemért kérem kegyelmedet mint Uramat visellye gondomat, mert ha így léssen nem maradhatok meg az eő Nagysága Jóságába. Én Uram eő Nagysága hűségén megh maradnék s Jóságából ki nem bontakoznék. Ke gyelmedet meg is kérem az Istenirt viselljen gondot állapotunkra eő Nagysága után. Jó választ várok Ke gyelmedtől. Isten álgya meg Ke gyelmedet sokáig jó egészséggel. Apátiban lakó Szócs János.”¹⁷

16. OL. Csáky lt. P. 72. fasc. 355. Nro. 3. 1659. év.

17. OL Csáky lt. P. 72. fasc. 35. Nro. 5. 1663.

Szöts János esete bizonyára nem egyedülálló volt abban az időben. Hasonló zaklatásoknak lehettek kitéve a folytonos hadakozást megunt és csendesebb életet választott volt hajdúk.

Az uradalom jobbágyi közül sokan még évek múlva sem tértek vissza elhagyott falujukba, hanem „imit-amot bujdostak”. Az 1658. év őszén bekövetkezett tatárpusztítás után a Károlyba való Szolga Bálint a következő levéllel kereste fel földesurát:

„Alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak. Az Istentől jó egészséget és békességban való megmaradást kívánok.

Bujdosó és nyomorult állapotomban találtam megh Nagyságodat ezen alázatos supplicatiom által. Tudom, vagyon Nagyságodnak is tudására a mi nyomorult Földünknek az Tatár ellensigh el égette, pusztitta, kik között az Nagyságod faluját Károlyt mind földigh el igette, lakosait el rabolta, annyira, hogy Nagyságodnak az Károlyi jobbágyaiban több éállamnál nem maradt. Én is csak egyedül egy fejemmel maradván, mind feleségem, gyermekeim el vitte a tatár. Javatskáimban is semmi nem maradt. Az szegin szerződött emberekben is kik az Nagyságod Jóságán laktak, azokban maradt három, de azok is csak imit-amot bujdostak, én is Ványán nyomorgok. Mivel hogy azért immár nem akarom Nagyságodat megtagadni, az alkalmatossághoz képest levelem által én megkerestem Nagyságodat. Értvén azért Nagyságodék nyomorult állapotomat, kérem Nagyságodat mind Nagyságodnak jövődöbeli kicsiny hasznocskáját s mind penigh az én szegin állapotomat meg szánván kegyelmesen hadjon jó karban, hogy jövődöben ha az Ur Isten boldogétná békességünket kellene a Nagyságod elpusztult Falujába visszazállani, talán velem együtt több bujdostó szeghiny emberek is oda kezdenének jönni és telepedni. Mellybül Nagyságodnak nem kára, hanem haszna lenne. Mivel, hogy azért immár az Török ez mi Országunkat jobban is el foglalta, nem ismerem, hogy arra való tehetségünk legyen, hogy Nagyságodnak szolgálhatnánk, hanem pénz fizetéssel keresnénk Nagyságodnak kedvét, hogy azért azoknak az szeghiny embereknek akaratjuk lenne az Nagyságod Telekire Szállani és Telepedni, azoknak bátorságra való oda szállások és telepedések lehetne, ha nagyságod adna egy credentionalis levelet, ezen levelemet Nagyságodhoz vivő embernek. Az levelet látván jobban vissza mernének menni, hogy ha a Nagyságod leveléből meg érthetnénk, hogy egy egy esztendőre mit kívánjon Nagyságod egy egy szeghiny embertül külön külön.

Kérem az Istenirtis alázatosan Nagyságodat ez kívánságomra Nagyságod választ adjon. Nagyságodat az Ur Isten éltesse s tartsa megh sokáig egészséges életre.

Irtam Ványán die 15 febr. ao 1662. Nagyságodnak Szeghiny Jobbággya Károlyi Szolga Bálint.”

A levél hátlapján olvasható a földesúr válasza. Csáky Sajnálkozását fejezi ki a falu és a jobbágyok pusztulása felett. A levélíró „Jó Atyámfia Szolga Bálint”-nak nevezi, határozott választ azonban kérdésére nem ad: „Hogy pednigh az megh nevezett falun mind Te mind penigh több bujdostóban lévő emberek is meg akarnak telepedni nem ellenzem, sőt akarom, s szabadságot is adok ezen levelem által rea, de hogy most mingyárt meg irhassam külön külön egy egy szeginy embertül mennyi fizetést kívánjak esztendőn által (ha az szokás szerint való szolgálatokban maradni nem lehet) nem cselekedhetem, mindaddig, valamig nem tudósítol, mind te és mind az oda szállandó emberek mitsoda értékekkel lehetnek . . .”¹⁸

18. OL. Csáky It. P. 71. fasc. 15. Nro. 10. 1662. év.

Bizonyára létre jött a megállapodás a visszatelepülni akaró emberek és a földesúr között, mert Károly még egyszer újra lakott hely lett. Mint lakott helyről 1678-ban még tudomásunk van, mert ez év január 31-én Thököly kuruc hadai a faluban nyertek szállást.¹⁹

Az uradalom többi falvai is úratelepültek az 1658. évi nagy pusztulás után. Régi állapotukban visszaállani azonban már nem voltak többé képesek. A XVII. század végén újra elnéptelenedett az egész vidék. A komádiak közül 4 lakos Derecskén érte meg a török alól való felszabadulást. Apátiban 1692-ben 5 lakos maradt. Berekböszörmény 19 lakosa városukkal együtt nemesnek vallotta magát, akik nem adtak jobbágyi szolgáltatást, hanem urukat fegyverrel szolgálták.²⁰

19. *Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I—III. (Gyula, 1896.) 194.

20. *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején. (1692) (Bp. 1943.) 269—271.

Ambrus Molnár

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES KÖRÖSSZEGER GUTES IM 17. JAHRHUNDERT

Der Kern des Körösszeiger Gutes hat sich als Burgdomäne in der Zeit des königlichen Burgsystems auf den ebenen Gebieten vom Komitat Bihar entwickelt. Seit dem 14. Jahrhundert war es das Eigentum der Familie Csáky. Am Ende des 15. Jahrhunderts bestand das Gut schon aus einunddreißig Dörfern. Der vorliegende Aufsatz gibt Beiträge zur Wirtschafts- und Siedlungsgeschichte des Gutes im 17. Jahrhundert. Er stellt dar, dass für eine Wirkung die Verheerungen durch die Angriffe der Türken auf die wirtschaftliche Lage ausübten. Zahlreiche Dörfer wurden verödet, und der Ausmass der Migration war ziemlich gross. Das widerspiegelt sich auch im Urbarium von 1635. Es wird klar, dass die Fluren der Dörfer grösstenteils doch ausgenutzt waren: durch Besäen oder Beweiden. Das Register von 1641 zählt die Einkommen des Gutes auf. Der Aufsatz spricht auch über die Klagen gegen die unbändige Ausbeutung des Gutsverwalters János Által und über Fluchten der Leibeigenen. Nach der Ernennung des neuen Gutsverwalters wurde in 1645 eine neue Registrierung vorgenommen. Sie beweist, dass von den Fluren der von ewigen Leibeigenen bewohnten oder von Verdungen angesiedelten Dörfer etwas Einkommen für den Gutsherrn gesichert wurde, das Einkommen der verwüsteten Dörfer aber schwerlich. Mehrmals wurden die Felder von den Haiducken ohne Bezahlung gebraucht. In 1658 hat der Plünderungszug der Türken viele Dörfer vernichtet. Da war die Hauptsorge der Besitzer des Gutes die Wiederansiedlung der unbewohnten Gegend. Den angesiedelten „Verdungen“ wurden manche Leibeigenendienste erlassen. Aufgrund einiger mitgeteilter Leibeigenenbriefe werden neue Angaben über die Lage der Bauern bekannt.

Mehrere Dörfer des Gutes wurden nach der grossen Plünderung von 1658 wieder bewohnt. Sie waren aber nicht mehr fähig, den alten Zustand zurückzugewinnen. Am Ende des 17. Jahrhunderts wurde das ganze Gebiet wieder menschenleer und erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts neu angesiedelt.